

CEREMONIE POGRZEBOWE I SPOSÓB POCHÓWKU
U CHIŃCZYKÓW HAN¹

Tematem niniejszego opracowania jest śmierć, jej etnograficzny obraz. Zaprezentowano tutaj wyniki długoletnich badań regionalnych oraz poddano analizie zebrane dane. Już podczas studiów magisterskich i doktoranckich, a potem pracy na uniwersytecie w Japonii prowadziłam badania na temat pogrzebu, cmentarzy i obrzędów pośmiertnych w Chinach – na wsiach w prowincjach Hebei (河北), Henan (河南), Szantung (山东), Shanxi (山西), Jiangu (江苏), Anhui (安徽), Zhejiang (浙江), Fujian (福建), Guangdong (广东) oraz w Pekinie, Kantonie, Szanghaju i ich okolicy. Obserwowałam i wyjaśniałam wierzenia dotyczące przodków, duszy i zaświatów, które są skrywane w głębi umysłów Chińczyków i uykają często na tle współczesnego społeczeństwa. Prowadzone badania dotyczyły symboliki i działań związanych ze śmiercią u Chińczyków Han zamieszkujących wschodnio-południowe regiony Chin.

Na omawianym terenie występuje zwyczaj podwójnego pogrzebu. Najpierw chowa się ciało w grobie tymczasowym, aby kilka lat później zebrać kości, oczyścić je i ponownie pochować. Po 1949 r. w wyniku odgórnie narzuconej przez rząd kremacji dawniej kultywowane wierzenia i zwyczaje musiały ulec przeobrażeniom. Współcześnie to właśnie ciałopalenie stanowi ów pierwszy, tymczasowy pogrzeb, zaś złożenie urny do grobu staje się formą właściwego pochówku.

Przemiany, jakie dotknęły społeczeństwo chińskie, wpłynęły nie tylko na ceremonię pogrzebową, ale również na kształt samego nagrobka. Tradycyjny grób grupy etnicznej Han przypomina wyglądem kopiec z ziemi w kształcie pyzy (ryc. 1). Do lat 80. XX wieku chińscy etnografowie uznawali, że nie ma widocznych zmian w kształcie nagrobków. Przemiany w kulcie funeralnym odkryto przypadkiem, przy okazji reform przeprowadzanych w ramach planu ekonomicznego dla Wenzhou (温州). W latach 80. XX wieku urzędnicy zwiedzający Wenzhou w celu określenia efektów zmian ekonomicznych z zaskoczeniem odkryli groby kształtem

¹ Tekst pierwotnie napisany w języku japońskim; przekład z japońskiego Tomomi Splisgart i Jacek Splisgart. Niniejszy artykuł stanowi opis fragmentu badań przeprowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej, która została złożona na Uniwersytecie Kanagawa (Kanagawa University) w dziedzinie historii i folkloru (Graduate School of History and Folklore Studies) w 2010 r. Autorka ma ponadto tytuł doktora w dziedzinie literatury (uzyskany w Chinach).

przypominające fotel (椅子坟), jaśniejące na zboczach gór po obu stronach drogi². Ich układ przypominał gigantyczne półkola bądź podkowę wykonaną z białego kamienia (ryc. 2 i 3). Istnienie grobu zlokalizowanego na powierzchni i zwyczaju ponownego pochówku, które można zaobserwować na południu, zszokowało ówczesny świat chińskiej nauki, a naukowcom dało impuls do ponownego studiowania kultury i zwyczajów funeralnych Chińczyków Han, stało się też nowym wyzwaniem badawczym na nadchodzące dekady.

Dotychczas obrzędy pogrzebowe grupy Han były kojarzone z jednorazowym pochówkiem ciała w ziemi i usypaniem kopca jako znaku miejsca pochówku (一次葬/土葬/土丘坟). Jednak pod koniec lat 80. XX wieku region Wenzhou w Zhejiang (浙江) stał się znany z dwóch powodów. Z jednej strony jako wzorzec reformy ekonomicznej, z drugiej zaś jako miejsce odkrycia nowej formy pochówku z kamiennym albo betonowym grobem wystającym wysoko ponad ziemię (椅子坟), a ponadto miejsce, w którym pasował zwyczaj podwójnego pogrzebu. To odkrycie chwilowo stało się gorącym tematem debat naukowych w całych Chinach. Co więcej, wstrząsnęło ono dotychczasową teorią, u której podstaw leżały stwierdzenia, że system pogrzebu grupy Han to tylko jeden pogrzeb (土葬), a kształt grobu to kopiec z ziemi przypominający pyzę (一次葬/土葬/土丘坟).

Co oznacza pojawienie się kamiennego lub betonowego nagrobka wystającego wysoko ponad powierzchnię ziemi w regionie wschodnio-południowym w Chinach, tj. Zhejiang (浙江) czy Fujian (福建)? Czy, a jeśli tak, to w jaki sposób, trzeba ponownie analizować zwyczaje pogrzebowe Chińczyków Han, mając na uwadze istnienie zwyczaju zbierania kości i ponownego pochówku w tych regionach? Przed badaczami grupy etnicznej Han oraz ekspertami zajmującymi się wierzeniami funeralnymi w latach 80. XX wieku postawiono zadania, których celem było opracowanie teorii wyjaśniającej nowe odkrycia, szeroko komentowane w całym kraju.

Dlatego celem niniejszego artykułu jest omówienie pogrzebu i wierzeń pośmiertnych Chińczyków Han, obecnego stanu badań nad kształtem nagrobków w formie fotela (椅子坟) w Wenzhou lub w kształcie skorupy żółwia (龟壳墓) (ryc. 4 i 5) w Fujian, a także przedstawienie zwyczaju pierwszego tymczasowego pochówku oraz ponownego właściwego pogrzebu. Pozwoli to na analizę symboliki i charakterystykę kultów funeralnych w regionie wschodnio-południowym.

W niniejszym tekście zamieszczam opis i analizę przypadków głównie z regionów Fujian i Zhejiang. W tle analizy zwyczajów pogrzebowych i systemu grobów istnieją różne przyczyny i elementy, których nie sposób pominąć. Należą do nich historia, rzeczywiste relacje społeczne, kultura i terminologia. Charakterystyczne zjawisko etnograficzne³ można rozpoznać jedynie wtedy, kiedy obserwuje się je

² Potwierdziłam istnienie tego zwyczaju wiosną 2010 r. podczas badań terenowych.

³ W oryginale Autorka posługuje się terminem zjawisko folklorystyczne. W Chinach folklorystyka swoim zakresem zainteresowań obejmuje nie tylko ludową twórczość ustną, ale wszelkie

w określonej przestrzeni społecznej z uwzględnieniem perspektywy historycznej obserwowanych zjawisk i prowadzi się dokładne badania terenowe, a zebrane dane wnikliwie analizuje, odwołując się do literatury przedmiotu. W niniejszym artykule, porównując różne zjawiska występujące w społeczeństwie chińskim, wyjaśniam, dlaczego groby mają takie charakterystyczne kształty, jak fotela (椅子坟) czy skorupy żółwia (龟壳墓), następnie wskazuję powody istnienia zwyczaju ponownego pochówku różniącego północną i południową grupę Han. Ponadto podaję przychyty rozbudowanego rytuału pośmiertnego, opisuję czynności wchodzące w jego skład, dzielące dusze na te należące do przodków i innych osób oraz odpowiadam na pytanie, co leży u podstaw tych wierzeń.

W ciągu kilkunastu lat obserwowałam pogrzeby, obrzędy pośmiertne odprawiane przy pogrzebie lub różne inne działania związane z kultem przodków. Dowiedziałam się, w jaki sposób myślą członkowie grupy Han mieszkający na wsiach. Jakie mają wyobrażenia na temat śmierci, miejsca, do którego udaje się dusza po śmierci, sposobu oczyszczenia ciała i miejsca jego złożenia oraz zmian, jakie zaszły w ciągu ostatniego półwiecza. Opisuję swoje wrażenia i przemyślenia zebrane podczas badań. Jednym z założeń niniejszego artykułu jest zaprezentowanie choćby cząstki kultury tych regionów.

Pogrzeb i hierarchia

W Chinach jest dużo książek oraz zbiorów archiwalnych dotyczących grobów i pogrzebów, jednak do lat 90. XX wieku nie było opracowań etnograficznych opisujących ceremonie pogrzebowe zwykłych ludzi, a przygotowanych na podstawie badań terenowych. Pod wpływem myśli konfucjańskiej pochwalano takie czynności, jak: organizacja pogrzebu na wielką skalę (隆丧), składanie do grobu dużych sum pieniężnych (厚葬), odprawianie rytuałów pośmiertnych (盛祭), traktując je jako synowską powinność, będącą ważnym elementem kultury tradycyjnej. Historycznie rzecz ujmując, w przypadku grupy Han wielkość lub przebieg procesów po śmierci (w tym wielkość grobu) różniły się w zależności od okresu w dziejach czy pozycji społecznej zmarłego. To wszystko zostało zapisane w kronikach i prawach przygotowanych przez klasę rządzącą. W wielkości pogrzebów można dostrzec różnice co do poszczególnych elementów. Jednak wśród nich możemy również zaobserwować pewne wspólne cechy, które składają się na uniwersalną wizję kultu przodków wśród Chińczyków Han.

składowe kultury wytworzonej w społecznościach wiejskich: wierzenia, podania, legendy, kulturę materialną, duchową i symboliczną. W związku z powyższym zakresowo chińska nauka jest bliższa polskiej etnografii. Dlatego też zdecydowałam się na wprowadzenie tej zmiany [przyp. – J.S.].

Większość opisanych niżej przypadków została zasłyszana i spisana w ostatnich kilkudziesięciu latach. Ostatnimi czasy jako przykłady wielkich pogrzebów można wskazać państwowe albo publiczne pochówki z początku XX wieku.

Republika Chińska⁴, powstała w 1911 r. wraz z pierwszym rządem republikańskim, obaliła rządzące od kilku tysięcy lat dynastie feudalne. W ciągu około 30 lat rząd w Pekinie zorganizował cztery–pięć pogrzebów ważnych przedstawicieli władz. Były to pierwsze przykłady tzw. państwowych albo publicznych pogrzebów. Przed ówczesnym rządem chińskim stało wyzwanie, w jaki sposób organizować pogrzeby rangi państwowej lub publicznej, aby odciąć się od czasów feudalnych, a jednocześnie pozyskać aprobatę narodu i rodziny zmarłego dla takich uroczystości. Państwowe i publiczne pogrzeby, które są pierwszym przykładem współczesnego pochówku w Chinach, organizowano według zasady tradycyjnej ceremonii funeralnej jako podstawy dla całego procesu, jednocześnie dodając nowe zachodnie elementy. Ta forma z biegiem czasu stała się źródłem współczesnego pogrzebu w Chinach. Dlatego zaczęte rozważania nad pogrzebem od opisu kilku ceremonii z lat 1900–1940.

Państwowy pogrzeb jest uroczystością organizowaną przez państwo ku czci zmarłego najwyższego przywódcy lub innego prominentnego przedstawiciela władz, bądź też osoby wyjątkowo zasłużonej dla kraju. Od zwykłego pogrzebu rodzinnego różni się rangą uroczystości oraz występowaniem państwa w roli głównego żalobnika (od strony finansowej i organizacyjnej).

Publiczny pogrzeb jest obrzędem opłacanym i organizowanym przez lokalne samorządy lub grupy dla zmarłych zasłużonych w danym regionie. Tu z kolei w roli głównego żalobnika (od strony finansowej i organizacyjnej) występuje samorząd lub organizacja. Ranga takiego pogrzebu jest wyższa niż pochówku rodzinnego.

Wspólne cechy obu powyższych uroczystości to publiczna i pompacyjna forma obchodów oraz obecność osób niespokrewnionych ze zmarłym. Niżej wymieniam najważniejsze przykłady pogrzebów państwowych i publicznych.

Państwowy pogrzeb 1: pochówek Yuan Shikaia (袁世凯). Yuan Shikai (1859–1916), generał i polityk, honorowy członek Rady Wojennej w dynastii Qing, był drugim prezydentem Republiki Chińskiej i planował restaurację cesarstwa, jednak plany nie powiodły się. Zmarł 6 czerwca 1916 r. w Pekinie w wyniku choroby. Odbył się pogrzeb państwowy, a następnie trumna została przeniesiona na dworzec w Pekinie i specjalnym pociągiem karawanem przewieziona do prowincji Henan (河南省), gdzie został pochowany na terenie dzisiejszego Anyang (安阳市)⁵.

Państwowy pogrzeb 2: pochówek Sun Jat-sena (孙中山). Sun Jat-sen (1866–1925), pierwszy tymczasowy prezydent Republiki Chińskiej i najwyższy przywódca rewolucji Xinhai zmarł w Pekinie 12 marca 1925 r. po ciężkiej chorobie. W testa-

⁴ Okres trwania Republiki Chińskiej obejmuje lata 1911–1949.

⁵ 萧景泉「袁世凯丧葬琐记」『文史资料选辑』中国人民政治协商会议全国委员会文史资料研究委员会编 中国文史出版社 第76辑, s. 171–190.

mencie zapisał, aby zabalsamować jego ciało, czego dokonano, a szczątki złożono (暂厝)⁶ w świątyni w Pekinie. Jednak po 4 latach w maju 1929 r. w Nankinie zbudowano mauzoleum na zboczu góry Zijin, dlatego trumnę przewieziono specjalnym pociągiem z Pekinu do Nankinu i złożono w grobie. Grobowiec został zamknięty przez żonę i syna⁷.

Państwowy pogrzeb 3: wielka ceremonia pochówku Duan Qirui (段祺瑞). Duan Qirui (1865–1936) był wojskowym ze strony Anhui (安徽) i premierem Republiki Chińskiej. Zmarł 2 listopada 1936 r. w Szanghaju, a 5 dni później trumnę przewieziono specjalnym pociągiem z domu zmarłego do Pekinu. Następnego dnia po przyjeździe do Pekinu trumnę przewieziono do Świątyni Śpiącego Buddy na zachodnich przedmieściach stolicy. Do pogrzebu trumna była wystawiona. Ceremonia została zorganizowana przez rząd. W lipcu 1937 r. ze względu na zbliżającą się wojnę ciało przywódcy pochowano. W 1963 r. decyzją rodziny dokonano ponownego pochówku w Pekinie (万安公墓). Niestety, podczas rewolucji kulturalnej grób został zniszczony⁸.

Publiczny pogrzeb: pochówek Wu Peifu (吴佩孚). Wu Peifu (1874–1939), wojskowy ze strony Zhili (直隶), zmarł w wyniku choroby 4 grudnia 1939 r. w Beiping (北平). Przez pierwsze 7 dni mnisi i kapłani buddyjscy (*daoshi*) codziennie odmawiali modlitwy. We wszystkich ministerstwach nakazano spuszczenie flag do połowy. Przez około 6 lat „dusza była zatrzymana” na ziemi (停灵), po czym dokonano pochówku⁹.

Porównując powyższe informacje z zapiskami na temat pogrzebów cesarzy chińskich i arystokracji, a także analizując podstawowe elementy pogrzebu, można wskazać na cztery kwestie.

Po pierwsze, pomimo występowania wielu stałych elementów tradycyjnego pogrzebu zarówno państwowy, jak i publiczny pochówek zawierają takie obrzędy, które nie występowały w tradycyjnych uroczystościach. Uczestnicy zmienili ubrania żałobne na jednakowe oficjalne mundurki. Zwykli uczestnicy nosili czarne opaski i białe sztuczne kwiaty. Wszyscy byli zobowiązani oddać pokłon w kierunku portretu zmarłego. Ponadto pojawiły się elementy zachodniej tradycji, takie jak spuszczone do połowy masztu flaga lub salwa honorowa.

Po drugie, wszystkie opisane przypadki państwowych i publicznych pogrzebów były organizowane według tradycyjnego porządku, najpierw przygotowanie (w tym balsamowanie) i wystawienie ciała, a potem pochówek właściwy.

⁶ 暂厝: Po pogrzebie trumnę pozostawia się na widoku i nie jest pochowana.

⁷ 蔡鸿源 孙必有「从孙中山北上到奉安大典」『在中山先生身边的日子里』江苏省政协文史资料研究委员会编 09.1986, s. 241.

⁸ 『大公报』中华民国25年11月4日第一张第3版、中华民国25年12月9日第一张第3版、中华民国25年12月10日第一张第3版、中华民国25年12月12日第一张第3版。

⁹ 吴运乾·吴运坤「先祖父吴佩孚の生前身后事」『百年潮』中国中共党史学会 2004, 4期, s. 15–20.

Po trzecie, do lat 40. XX wieku nadal można było zaobserwować elementy pogrzebu z okresu dynastii Ming i Qing podczas pochówku prywatnego w regionie wschodnio-południowym.

Po czwarte, występuje dużo elementów folklorystycznych (ludowych), które pokazują sposób wyobrażenia śmierci, zaświatów czy też duszy.

Dlaczego w regionie wschodnio-południowym w przebiegu prywatnych pogrzebów pojawia się dużo elementów tradycyjnych? Zdaniem lokalnej starszyny (長老) i kapłanów buddyjskich zajmujących się pogrzebem „w miarę możliwości udało się zachować proces pogrzebu według uniwersalnych zasad”. Starszyna oraz kapłani jako osoby prowadzące i doradzające w sprawach pogrzebu posiadają „Zhuzi Jiali” (朱子家礼), zapiski na temat pogrzebu jako dokumenty źródłowe, przez co mogą odprawiać pogrzeby według dawnych zasad. Dlatego wzorzec obrzędów funeralnych pozostał jednolity i do dzisiaj pogrzeby są odprawiane w podobny sposób do tych z dawnych czasów (nawet w społecznościach wiejskich teoretycznie niemających bezpośredniego kontaktu z kulturą wysoką).

Zwyczaj ludowe, takie jak prywatny pogrzeb, podlegały odgórnym wpływom i są wzorowane na uroczystościach arystokratycznych¹⁰.

Prywatne pogrzeby

Mianem zwykłych ludzi (庶人) w literaturze określa się osoby, które nie pełniły żadnej funkcji w społeczeństwie feudalnym. Podobnie jak w odniesieniu do wszystkich sfer życia przebieg procesu i wielkość pogrzebu uzależniono od pozycji w hierarchii. Ze względu na mniejszą skalę uroczystości pogrzebowych cały obrządek był uproszczony w stosunku do tego organizowanego dla klasy rządzącej. Podstawą dla dalszych rozważań będą pogrzeby zwykłych ludzi odtworzone z zapisów kronikarskich i literackich z czasów panowania dynastii Ming i Qing oraz z okresu funkcjonowania Republiki Chińskiej.

Dynastia Ming

Podczas panowania dynastii Ming (1368–1644) ustalono konkretne treści obowiązkowe dla ceremonii pogrzebu wśród niższych warstw społeczeństwa. Przebieg procesu obrządku pogrzebowego został spisany w „Zebranych statutach dynastii Ming” (大明会典) i składał się z następujących czynności: zgonu, wołania duszy, przygotowania trumny, informacji o śmierci, przebierania ciała, ceremonii wkładania czegoś

¹⁰ Zgodnie z teorią opadu kulturowego zmiana kulturowa jest generowana przez elity rządzące, a nowe wzorce z upływem czasu docierają na zasadzie „opadu” do niższych warstw społeczeństwa [przyj. – J.S.].

do ust, oczyszczenia ciała, przygotowania ołtarza dla duszy, położenia sztandaru dowołania duszy; złożenia ciała do trumny; zamknięcia wieka trumny po 3 dniach; przywdziania żaloby, wykonania rytuału ku czci zmarłego rano i wieczorem; przekazania rodzinie materiałów rytualnych; wybrania dnia i miejsca pochówku, wykopania grobu, wykonania rytuału boga ziemi (後土神), przygotowania naczyń pośmiertnych (冥器), przygotowania tabliczki z imieniem zmarłego przodka (牌位); przeniesienia trumny, wykonania rytuału ku czci przodków, konduktu żałobnego, złożenia ciała do grobu, pochówku, wykonania rytuału boga ziemi (po raz drugi), ceremonii dopisania ostatniej kreski na tabliczce przodka (题主仪)¹¹; obrzędów uhonorowania pamięci zmarłego (po raz pierwszy, drugi i trzeci); obowiązkowego oplakiwania straty osoby bliskiej rano i wieczorem; rytuału w mauzoleum przodków; pierwszej rocznicy (周年); drugiej rocznicy (三年); ceremonii zrzucenia żaloby.

Dynastia Qing

Dynastia Qing (1616–1911) to okres rządów Mandżurów. W tym czasie elementy kulturowe lub obyczaje grupy etnicznej Han zostały przyjęte jako wzorcowe. Nie inaczej sprawa miała się ze wzorcami pogrzebu. Elementy ustalone normami prawnymi to: ogłoszenie o śmierci, przygotowanie trumny, przebranie ciała i złożenie go do trumny, przygotowanie ołtarza duszy, przywdzianie żaloby, wykonywanie rytuału ku czci zmarłego rano i wieczorem, kondukt żałobny, wywrócenie dobrego dnia na pogrzeb, tymczasowe złożenie trumny w miejscu odosobnienia (殡), wykonanie obrzędów przez sto dni (百日祭祀), wykonanie rytuału ku czci przodków, pochówek, ceremonia dopisania ostatniej kreski na tabliczce przodka, ceremonia uhonorowania zmarłego, obowiązkowe oplakiwanie zmarłego rano i wieczorem, pierwsza rocznica (周年); druga rocznica (三年); ceremonia zrzucenia żaloby.

Okres Republiki Chińskiej

Podstawowe elementy typowego pogrzebu w Pekinie w latach 30. i 40. XX wieku były następujące: stwierdzenie zgonu (倒头), zatrzymanie duszy (停灵), przebieranie zmarłego w szaty podróżne (小殓), złożenie ciała do trumny (大殓), trzeciego dnia po śmierci modlitwy o wstąpienie do Nirwany (接三/送三), wysłanie pieniędzy (送库), ceremonia dopisania ostatniej kreski na tabliczce przodka (成主/点主), przygotowanie konduktu żałobnego (发引), kondukt żałobny (出殡), pożegnanie w drodze na miejsce pochówku (路祭), pochówek (下葬), powrót do domu (归宅). Ponadto wykonywano rytuały, takie jak: podgrzanie grobu po pochówku

¹¹ Na przykład w trakcie tego obrzędu najstarszy syn własną krwią dopisywał na tabliczce z imieniem pośmiertnym ostatnią, górną kreskę w znaku 主.

(暖墓), poprawienie kształtu kopca (圆坟), spalenie parasola (烧伞), spalenie statku (烧船桥), sto dni (一百天), pierwsza rocznica śmierci (周年)¹².

Przykłady z miejsc badań – elementy pogrzebu

Case study niniejszego opracowania stanowi analiza 11 pogrzebów z Zhejiang (浙江) i Fujian (福建), zorganizowanych zgodnie ze wzorem pochówku charakterystycznym dla grupy etnicznej Han. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu skrócę szczegóły i opiszę jedynie wybrane elementy przebiegu procesu kultu zmarłych.

Obrzędowość oraz zwyczaje życia codziennego ulegają powolnym, ale ciągłym przeobrażeniom. Również ceremonie pogrzebowe wśród ludności zamieszkującej wschodnio-południowy region Chin przekształcały się na przestrzeni lat, jednocześnie zachowując podstawowe, tradycyjne elementy należące do rdzenia. Porównując państwowe i publiczne pogrzeby z tymi organizowanymi przez rodzinę zmarłego (民葬), chciałam wskazać na wspólne dla wszystkich grup społecznych elementy pochówku. Poprzez uporządkowanie zebranych danych udało mi się wyróżnić około 70 wspólnych składowych pogrzebów charakterystycznych dla grupy etnicznej Han¹³.

Porównując powstałą za czasów dynastii Ming literaturę z elementami państwowych i publicznych pogrzebów, potwierdziłam występowanie dziewięciu wspólnych elementów pochówku z tymi zaobserwowanymi w Zhejiang i Fujian. Analiza podstawowych obrzędów państwowych i publicznych pogrzebów w latach 20. XX wieku oraz zestawienie ich z głównymi elementami prywatnych pogrzebów zarejestrowanych w Pekinie w latach 40. XX wieku pozwoliły na stwierdzenie, że we współczesnym pogrzebie w Chinach nadal można zaobserwować tradycyjny model procesu funeralnego.

Ponadto poprzez porównanie można zauważyć dziewięć elementów występujących jedynie w przypadku pogrzebów prywatnych, które nie mają swojego odpowiednika w literaturze funeralnej z okresu Ming. Należą do nich dodane w wiekach późniejszych zwyczaje, jak np. kupno wody lub podgrzanie wnętrza grobu czy dostarczanie posiłków lub naczyń na grób po pogrzebie. Takie dodatki są powiązane z czynnościami ludzkimi i można domniemywać, że pojawiły się jako element wierzeń ludowych.

¹² Proces kultu przodków można podzielić na 11 etapów. Począwszy od śmierci, mamy: 1. zgon; 2. ceremonię trzeciego dnia; 3. ceremonię wysłania podarunku; 4. ceremonię dodawania ostatniej kreski; 5. ceremonię konduktu żałobnego; 6. ceremonię odwiedzania grobu zaraz po pochówku; 7. spalenie parasola dwudziestego pierwszego dnia po śmierci; 8. spalenie statku trzydziestego piątego dnia po śmierci; 9. ceremonię stu dni; 10. pierwszą rocznicę; 11. coroczny Qingming (清明) oraz rytuał zimowego przesilenia.

¹³ Szczegółowy wykaz elementów znajduje się w aneksie na końcu niniejszego opracowania.

Warto w tym miejscu podkreślić względną jednolitość kultury grupy Han, cechującą się występowaniem wspólnych elementów pomimo różnicy czasu, regionu oraz hierarchii społecznej. Jednak pojawiają się też pewne wątpliwości. Podczas badań terenowych usłyszałam od kapłanów i starszyny wioskowej odpowiedzialnej za organizację pogrzebów, że pod wpływem zmian politycznych tradycyjny sposób odprawiania obrzędów pogrzebowych i rytuału pośmiertnego zanikł. Dopiero w drugiej połowie lat 80. XX wieku przywrócono możliwość pochówku na wzór tradycyjny. Na początku odradzania się tej formy kultury tradycyjnej odprawiano obrzędy, posilając się zapisanymi w literaturze informacjami na temat zasad pochówku i rytuału pośmiertnego. Strażnicy tradycji chwalili się przechowaniem tradycyjnych form i procesów kojarzonych z pogrzebem¹⁴. Jednakże tradycja i zwyczaje ludowe wywodzą się ze wzorców wykreowanych w wyższych warstwach społecznych (powstałych w społeczeństwie literackim) i nie są kształtowane w sposób naturalny wśród ludu¹⁵. Ukazują one, że proces powstawania kultury w Chinach jest wypadkową przenikania się kultury wysokiej opartej na „grzeczności” (礼) z elementami ludowymi, jest wspólny dla wszystkich warstw społecznych i to kultura literacka (w tym feudalna) stanowi główny czynnik sprawczy tworzenia się tradycji.

Podczas prowadzenia badań dotyczących tradycyjnych obrzędów lub zwyczajów ludowych w Chinach trzeba być szczególnie uważnym ze względu na długą historię, w której dominuje kultura pisana i feudalna zbudowana na zasadach grzeczności. To właśnie wpływ kultury i zasad 礼 zapewnił przenikanie do niższych warstw społecznych wzorców arystokratycznych. O tym należy pamiętać, badając i analizując kulturę chińską (w tym omawiane obrzędy funeralne).

Wzorzec pogrzebu

Współczesne pogrzeby organizowane w grupie Chińczyków Han można podzielić na cztery kategorie, klasyfikując je ze względu na: organizatora; miejsce pogrzebu; długość pogrzebu oraz miejsce docelowe złożenia trumny. Dodatkowo każdą z nich można jeszcze podzielić na szczegółowe podkategorie.

¹⁴ Mowa tu o procesie tworzenia się neotradycji – tradycji odnowionej, która powstaje w wyniku zerwania związków genetycznych z przeszłością. Tak rozumiana tradycja jest tworem sztucznym, wytworzonym w oparciu o wzorce zawarte w literaturze powstałej w przeszłości [przyp. – J.S.].

¹⁵ Jest to nawiązanie do koncepcji wzrostu kulturowego, w myśl której nowe trendy kulturowe powstają wśród niższych warstw społeczeństwa, a następnie są przejmowane przez elity, gdyż stają się modne bądź w wyniku zmian w strukturze społecznej (rewolucji) wynoszone są jako nowy obowiązujący wzorzec ogólnonarodowy [przyp. – J.S.].

Klasyfikacja według organizatora uroczystości

Organizator pogrzebu różni się w zależności od jego charakteru. Można wskazać trzy najważniejsze instytucje zajmujące się pochówkiem.

Pogrzeb prywatny jest organizowany w domu zmarłego i to on występuje w głównej roli. Dlatego rodzina nieboszczyka staje się organizatorem i głównym żalobnikiem. Jest to najczęściej spotykany typ pogrzebu w Chinach.

Pogrzeb publiczny to państwowy i publiczny pogrzeb, w którym organizatorem i głównym żalobnikiem jest organizacja bądź władza (lokalna lub centralna).

Pogrzeb mieszany to zmodyfikowany typ prywatnego pogrzebu, w którym występują pewne elementy pogrzebu publicznego, choć na dużo mniejszą skalę. Pojawia się on w Chinach w ostatnich czasach. Przykładem tego typu uroczystości może być pochówek na wsi, organizowany w domu zmarłego, ale z udziałem władz lokalnych, np. soltysa i/lub prezesa stowarzyszenia starców, którzy składają wieńce w imieniu wsi lub stowarzyszenia starców oraz wygłaszają mowę pożegnalną przed konduktem żalobnym. Tego typu uroczystość podnosi rangę pogrzebu prywatnego do poziomu publicznego.

Klasyfikacja pogrzebu ze względu na miejsca

Tradycyjnie większość osób umiera(ła) w domu, gdzie organizowany był pogrzeb, a następnie stamtąd wnoszono trumnę i zabierano zmarłego na cmentarz.

W przypadku śmierci poza domem/wsią od dawna istnieje zwyczaj, że osoba zmarła poza granicami wspólnoty nie może wrócić do wsi/domu. W większości zgonów poza obrębem wsi przyczyną była choroba, wypadek albo zabójstwo/samobójstwo. Ponieważ tego typu zgon ma charakter nienaturalny, jest jednoznacznie kojarzony z nieszczęściem. W takim przypadku miejsce pogrzebu zostaje wyznaczone poza domem albo nawet poza wsią. W specjalnie przygotowanym miejscu odprawia się obrzędy pogrzebowe, a następnie formuje się kondukt żalobny.

Osobną kategorię stanowią przypadki śmierci na morzu lub podczas pobytu zagranicą. Wschodnio-południowy region jest położony nad morzem, dlatego dużo osób wyjeżdża w celach zarobkowych do Azji Południowo-Wschodniej. W takiej sytuacji zazwyczaj odprawia się pogrzeb bez ciała. Taki pochówek poprzedzony jest ceremonią wycofania duszy. Wówczas miejscem pogrzebu jest dom rodzinny zmarłego lub mauzoleum na wsi.

Od lat 90. XX wieku coraz więcej osób wyjeżdża w celach zarobkowych do miast. W przypadku śmierci w metropolii obowiązkowa jest kremacja. Prawnie zakazano przenoszenia ciała ze szpitala do domu rodzinnego na wsi¹⁶. W związku z tym rodzina oczekuje na powrót skremowanych szczątków, po czym wykonuje

¹⁶ W obawie przed zaniechaniem kremacji i tradycyjną formą pochówku [przyp. – J.S.].

ceremonię wycofania duszy, a dopiero potem zaczyna oficjalny pogrzeb. Większość takich pogrzebów również odbywa się poza domem rodzinnym.

Klasyfikacja pogrzebu według długości trwania obrzędu

Tradycyjnie pogrzeb trwał od 5 do 7 dni w domu zmarłego, a następnie kondukt żałobny odprowadzał trumnę na cmentarz. Jednak od lat 80. XX wieku popularny i typowy dla tej ceremonii stał się trzydniowy prywatny pogrzeb organizowany w gronie najbliższych. Również współczesny pogrzeb publiczny uległ skróceniu i zazwyczaj trwa 2 dni po śmierci, podczas których przygotowuje się i przeprowadza dwugodzinną ceremonię pożegnalną.

Przyczyn tej zmiany można upatrywać w różnorodnych problemach. W przypadku uroczystości rodzinnych brak jest osób do rozmowy z gośćmi, opieki nad rodziną, przygotowania szczegółów. Wynika to ze zmniejszenia się liczby członków rodziny (nuklearyzacja rodzin i dominujący model 2+1), a także niedoboru młodych ludzi na wsiach (migracja do miast). Dlatego społeczności wiejskie przyjmują model miejski i wybierają krótki pogrzeb w postaci ceremonii pożegnalnej.

Klasyfikacja według miejsca docelowego złożenia trumny po pogrzebie

Dawniej w regionie wschodnio-południowym po pogrzebie i po wyniesieniu trumny z domu istniały trzy sposoby jej złożenia w grobie.

Pierwszym było natychmiastowe odprawienie ceremonii pochówku (w przypadku pojedynczego grobu pionowo lub w przypadku grobowca poziomo – ryc. 6), składano szczątki do grobu i nie wykonywano innych czynności przy zmarłym.

Drugim było pozostawienie trumny w górach lub innym miejscu odosobnienia (poza domem) w celu „zatrzymania duszy” zmarłego. Po upływie określonego czasu (zazwyczaj kilku lat) zbierano kości i składano szczątki do grobu.

W przeprowadzonych przeze mnie badaniach udało się potwierdzić istnienie zwyczaju płytkiego zakopywania trumny i jej wydobywania po kilku latach celem dokładnego zebrania kości i ich ponownego pochówku. W większości przypadków tego typu czynność wykonywana była kilkakrotnie i w mojej opinii jest to trzecia forma pogrzebu.

Obecnie na wsiach zlokalizowanych w okolicach miast po uznaniu człowieka za zmarłego, po pogrzebie, trumna jest zabierana do krematorium. Po kilku dniach rodzina otrzymuje skremowane szczątki i dokonuje właściwego pochówku.

Zwyczaje pogrzebowe i ich zmiana

W Chinach tradycyjnie pogrzeb był kojarzony z pochówkiem szkieletowym. W ciągu 30–40 lat po roku 1950 dokonano zmiany na kremację. Pojawiła się przy tym nowa interpretacja ponownego pochówku, zwana „wtórnym pochówkiem” i łączona z ponownym grzebaniem szczątków po kremacji¹⁷.

Grupa etniczna Han jest przekonana, że zaświaty znajdują się pod ziemią. Dlatego pochówek szkieletowy stanowi istotny składnik procesu pogrzebowego. Do niedawna chowanie ciała w ziemi było głównym sposobem pogrzebu u Chińczyków Han. Opisane w pierwszej części niniejszego artykułu przykłady państwowych i publicznych pogrzebów, które stały się wzorcem dla współczesnego pochówku, również stanowiły egzemplifikację tego sposobu myślenia. Obraz śmierci utrwalony w grupie Han oraz wyobrażenie świata pośmiertnego czy też miejsca docelowego spoczynku duszy również można wywnioskować na podstawie sposobu pochówku ciała w ziemi.

W starożytności zwyczaj pozostawienia trumny na jakiś czas był opisywany znakiem 殯, który oznaczał dłuższy okres wystawienia/położenia trumny (od 3 do kilkunastu lat w przypadku zwykłych pogrzebów¹⁸), po którym upływie dokonywano pochówku (厝). Jednak w zapisach kronikarskich mało jest informacji dotyczących ceremonii pogrzebowych organizowanych w niższych warstwach społeczeństwa. Trudno więc wnioskować, czy również wśród tych grup istniał zwyczaj podobny do opisanego powyżej.

Według *Współczesnego słownika chińskich znaków* znak 殯 oznacza „zostawić położoną trumnę”, zaś 厝 oznacza „czekać na pochówek, zostawiając trumnę” albo „czekać na ponowny pochówek, płytko zakopując trumnę”¹⁹. W znaku 殯 nie ma zawartych elementów wtórnego pochówku. Występują one natomiast w ideogramie 厝.

Dlatego możemy dokonać następującej interpretacji. Znakiem 殯 opiszemy zwyczaj pozostawienia trumny po konducie żałobnym, a następnie pochowania jej w całości. Dla odmiany za pomocą znaku 厝 opiszemy sytuację, w której trumna pozostaje zostawiona na ziemi albo w chacie na z góry określony czas w celu rozkładu zwłok, zebrania kości i ich ponownego pochówku bądź taką, w której trumna jest płytko zakopywana celem jej wydobycia, zebrania kości i ponownego pochówku.

Przeprowadzone badania umożliwiły dokonanie dwóch ważnych obserwacji, które mogą naświetlić kwestie powtórnego pochówku. Po pierwsze, wśród obrzędów

¹⁷ Kremacja jest traktowana jako pierwszy, tymczasowy pochówek, zaś złożenie urny do grobu jako pochówek właściwy [przyp. – J.S.].

¹⁸ W przypadku śmierci cesarza trumna z jego zwłokami była wystawiana na krótszy czas niż w sytuacji zgonu pozostałej części społeczeństwa.

¹⁹ 『现代汉语词典』商务印书馆, 2005, s. 238.

odprawianych podczas pogrzebów w latach 80. i 90. XX wieku jest dużo nawiązań dotyczących duszy. Po drugie, dla mieszkańców w regionie wschodnio-południowym zaświaty stanowią odbicie życia doczesnego – mają konkretny kształt.

W literaturze historycznej mało jest zapisów dotyczących kremacji, a większość informacji została spisana z punktu widzenia negatywnego nastawienia do tego procesu. Buddyzm dotarł z Indii do Chin w I wieku, a wraz z nim kremacja jako buddyjski obrządek pogrzebowy. Historycznie rzecz ujmując, kremacja stała się tymczasowo popularna, jednak w regionach rolniczych, w których dominowała grupa Han, z pokolenia na pokolenie trwano przy pochówku szkieletowym. U Chińczyków Han tradycją jest pielęgnowanie ciał przodków, ponieważ głęboko wierzą, że życie potomków zależy od stanu zachowania ciał przodków (według myśli *feng-shui*). Dlatego pochówek szkieletowy był głównym sposobem pogrzebu. Co istotne, kremację i rozsypanie szczątków wykorzystywano dawniej jako karę lub formę zemsty. Wśród przedstawicieli grupy Han występuje więc silny opór przeciw pojęciu „kremowania przodków”, które wprowadzono w latach 50. XX wieku.

Zmiany zaczęły następować w połowie lat 50. XX wieku. W 1956 r. podczas I Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych zorganizowanego przez nowy rząd zauważono, że tradycyjne groby (kopce usypane z ziemi), które często były rozlokowane na polach ryżowych, przeszkadzały w wykorzystaniu maszyn rolniczych. Ponadto zaczęto traktować składanie ciał w trumnach jako marnowanie cennych zasobów drewna. Dlatego podjęto dyskusję nad wprowadzeniem konkretnych rozwiązań, jak np. kremacja, przenoszenie grobów z pól ryżowych lub głęboki pochówek w celu przyspieszenia mechanizacji pracy rolniczej. Uchwalono prawny zakaz pochówku szkieletowego oraz promowano kremację. Aby dać przykład całemu społeczeństwu, w kwietniu 1956 r. w Pekinie dygnitarze ówczesnej partii i rządu, m.in. Mao Zedong, podpisali memorandum, w którym domagali się kremacji po swojej śmierci. Dzięki temu wśród mieszkańców Pekinu do połowy lat 60. XX wieku upowszechniło się ciałopalenie jako forma pogrzebu. W wyniku rewolucji kulturalnej, która została zapoczątkowana w 1966 r., kremacje zaczęto wykonywać pod przymusem i stały się one jedynym oficjalnym sposobem pogrzebu. To właśnie polityczne zaangażowanie było główną przyczyną zmiany z pochówku szkieletowego na kremację w Chinach.

Dawniej Jiangsu (江苏) było regionem, w którym pozostawiano trumny, żeby zatrzymać dusze przodków, a dopiero z upływem lat dokonywano pochówku właściwego. W wyniku przeprowadzonych w latach 90. XX wieku badań uzyskałam informacje, że nawet w tym regionie po 1970 r. dominowało ciałopalenie jako forma pogrzebu (przynajmniej w oficjalnych statystykach). Jak się okazało, pomimo nakazów administracyjnych ludzie w miarę możliwości unikali kremacji i starali się pochować przodków w ziemi według tradycyjnego nakazu: „wracając do ziemi, odzyskuje się spokój” (入土为安). Obecnie w regionie wschodnio-południowym można zaobserwować cztery wzorce pogrzebu:

- typ A: zwykły pochówek zwany pierwszym pogrzebem,
- typ B: podwójny pochówek, pierwszy o charakterze tymczasowym (浮厝, 暫厝) oraz drugi właściwy wykonany po kilku latach,
- typ C: wtórny pogrzeb w celu ponownego pogrzebu zbieranych i oczyszczonych kości (szczątków); oba pochówki wykonane w ziemi,
- typ D: współczesna forma kremacji, inaczej niż ma to miejsce z przypadku kremacji związanej z obrzędkiem buddyjskim, jest to czynność narzucona społeczności Han siłą przez administrację centralną.

Miejsce pobytu duszy

Analizując wierzenia grupy Han, możemy dojść do wniosku, że po pierwszym pogrzebie i pochówku w ziemi dusze zmarłych „zamieszkują pod ziemią”. Wtórny pogrzeb jest związany z „oczyszczaniem (ciała) przodków”, co można interpretować jako wiarę, że dusza pozostaje po śmierci razem z ciałem i kośćmi (szczątkami). Stąd należy wywodzić dużą liczbę elementów pogrzebu powiązanych z duszą oraz fakt, że zaświaty w ujęciu członków grupy Han mają konkretny obraz. W tym regionie można wyczuć relacje między żywymi i zmarłymi, które przejawiają się w serii czynności, takich jak pogrzeb, sposób traktowania grobu, rytuał pośmiertny czy odwiedzanie cmentarza. W samych czynnościach rytualnych dotyczących zmarłych, które po pogrzebie również często są wykonane, ostrożnie podchodzi się do kwestii duszy. Wynika to z tego, że w świadomości ludzi dusza jest razem z ciałem. Dlatego mieszkańcy regionu wschodnio-południowego traktują przygotowanie trumny jak zrobienie wielkiego pokoju (大屋), tysiącletniego pokoju (千年屋) lub starego pokoju (老屋). Wynika to z traktowania trumny jako pomieszczenia, w którym zmarli oraz przodkowie cały czas „żyją” i „mieszkają” w zaświatach (阴间) i dzięki któremu podtrzymują kontakt z żyjącymi potomkami.

W Zhejiang lub Fujian ludzie mają zwyczaj przygotowania za życia grobu z bocznym otworem (ryc. 6). Czynność tę określa się mianem zrobienia starego pokoju (作老屋). Analizując znaki, dostrzegamy wyobrażenia na temat miejsca docelowego spoczynku duszy po śmierci, zaświatów, w których zmarli „żyją i mieszkają”, a do których prowadzi grób. Dlatego w celu zapewnienia swoistego luksusu budowane są nagrobki w kształcie fotela, na którym przodkowie mogą wygodnie zasiadać podczas wizyt potomków. Z okazji dorocznych obrzędów, takich jak Nowy Rok, ludzie udają się na groby przodków, żeby ich pozdrowić, opowiadać o życiu rodzinnym lub pragnieniach. Do dziś żywe jest przekonanie, że dopóki nie uda się na grób, w którym przodkowie „mieszkają”, nie można się z nimi kontaktować. Ochrona grobu poprzez jego regularne sprzątanie i naprawy „mieszkania przodków” jest obowiązkiem potomków. Tylko zadbany grób może zapewnić długie „życie przodków” wśród potom-

ków (również w tym celu budowane są nagrobki w kształcie skorupy żółwia, który jest symbolem długowieczności w Chinach). Informowanie o losach potomków i ich sukcesach oraz prośby o ochronę stanowią formę wymiany pomiędzy potomkami a przodkami. Odwiedzanie grobu staje się więc sposobem podtrzymania kontaktu z nimi. Stąd możemy wnioskować, że po śmierci dusza pozostaje w ciele, a przodkowie pozostają wiecznie obecni, zamieszkując groby. Zaświaty (阴间), o których ludzie często opowiadają, istnieją pod ziemią, a ściślej – w miejscu lokalizacji grobu, w którym pochowano szczątki zmarłych. Dlatego można wnioskować, że miejscem pobytu duszy po śmierci oraz wszystkich zmarłych przodków jest grób/cmentarz.

Pojęcie duszy u Chińczyków Han

Z dotychczasowych rozważań można wywnioskować, że w świadomości grupy Han występuje współistnienie duszy i ciała (灵体一致). Nawet po śmierci dusza pozostaje połączona z ciałem i dalej żyje, dlatego uważa się, że zmarli idą do zaświatów, gdzie kontynuują swoje życie. Członkowie grupy Han pokazują, że grób jest jednocześnie mieszkaniem zmarłych i symbolem świata pośmiertnego. Można powiedzieć, że niematerialna dusza przejawia się w materialnym przedmiocie, jakim jest grób.

Dotychczas omówione przykłady dotyczyły regionów wiejskich, w których wiara w związek ciała (kości) z duszą jest wciąż pielęgnowana. Na wsi zmarłych chowa się pod ziemią i usypuje im groby (kopce z ziemi, kamienne w kształcie fotela czy też skorupy żółwia), natomiast w miastach występuje wiele form pochówku i nagrobków. Miejscem złożenia urny z prochami jest nie tylko tradycyjny grób w ziemi, ale również kolumbarium w celu oszczędności miejsca. Również w metropoliach, kiedy dzieje się coś dobrego lub złego w domu, ludzie udają się na grób i informują przodków o zaistniałej sytuacji. Co więcej, przed Chińskim Nowym Rokiem praktykowane jest odwiedzanie grobu i przychodzenie do przodków. Takie czynności ukazują współczesny sposób postrzegania miejsc przebywania duszy po śmierci. Wygląda na to, że zmiana formy pochówku ze szkieletowej na kremację nie wpłynęła na wierzenia i ludzie nadal kultywują wiarę w związek duszy i kości w miejscu pochówku. Przejawia się to w powiedzeniu „przodkowie są w grobie”, a miejsce spoczynku urny jest utożsamiane z tradycyjnym grobem i pochówkiem szkieletowym.

Podsumowanie

Z analizy przykładów i literatury wypływa wniosek, że wciąż panuje przekonanie, iż dusze zmarłych przebywają w ciałach, a w przypadku wtórnego pogrzebu i kremacji dusza przebywa w kościach i prochach. Zatem główny nurt wierzeń, zgodnie

z którym „dusza cały czas istnieje integralnie z ciałem lub kośćmi”, do dziś funkcjonuje wśród członków grupy Han. Dlatego jestem przekonana, że aktualne pozostają wierzenia mówiące o „zgodności duszy z ciałem” w tej grupie etnicznej.

Ze względu na warunki geograficzne (wilgotność i termity) w Zhejiang lub Fujian nie można wiecznie przechowywać ciała jako medium lub symbolu duszy zmarłej osoby. Potrzebne są dwa zabiegi związane z kultem funeralnym. To właśnie w tym należy upatrywać pojawienie się czynności w postaci zbierania kości i wtórnego pogrzebu. Przemiany, jakie nastąpiły w drugiej połowie XX wieku, doprowadziły do ewolucji tradycyjnego pojęcia o „zgodności duszy z ciałem” i akceptacji „zgodności duszy z kośćmi (i prochami)” przodków.

Analizując dane z badań terenowych i literatury dotyczące współczesnego społeczeństwa, dochodzimy do wniosku, że do dnia dzisiejszego zachowały się tradycyjne zwyczaje dotyczące śmierci. Stąd wynika istnienie wyjątkowo skomplikowanego i rozbudowanego rytuału pośmiertnego oraz wizji zaświatów. Współczesny pogrzeb stanowi przemieszanie elementów chińskiej kultury wysokiej, wierzeń ludowych oraz wpływów zewnętrznych. Niezmienne pozostają przekonania o jedności duszy i ciała (nawet po śmierci) wśród przedstawicieli grupy etnicznej Han. Niniejszy artykuł stanowi jedynie wstęp do szerszej problematyki, jaką jest kult przodków we współczesnych Chinach.

Aneks: Wspólne cechy (elementy) pogrzebów w Chinach

Przebywanie przy umierającej osobie do ostatniej chwili (送终), ubranie żałobne (孝服), zwiedzanie domu zmarłych (吊丧), dostarczanie pieniędzy pożegnalnych (送奠仪), czuwanie (守夜), przygotowanie budynku dla duszy (灵屋/纸厝), kupno wody (买水), czuwanie przy trumnie (守灵), przenoszenie ciała (移床), oczyszczenie miejsca do leżenia (洗床), oplakiwanie przed ołtarzem zmarłych (哭灵), zapalenie wiecznego płomienia (长明灯), informowanie o śmierci (报丧), wybór cmentarza (选坟地), budowa ołtarza (搭棚), wybór imienia pośmiertnego (设灵位), przywitanie przodków (接祖), informowanie o pogrzebie (发讣闻), transport trumny do domu (迎寿), złożenie ciała do trumny (落材/入棺), ofiarowanie jedzenia (捧饭), podarowanie pieniędzy (金银钱), położenie trumny (停柩), modlitwa (作功德), złożenie papierowego domu (安纸厝), budowa platformy (搭坛), modły dziękczynne za spełnienie marzeń (解愿), wysłanie w zaświaty spalonych pieniędzy zrobionych z papieru (烧库银/送库), gra na instrumencie (献锣鼓), przedstawienie *Teatr duchów* (目连戏), wykonanie rytuału w wielkiej sali budynku (堂祭), wysłanie pieniędzy pożegnalnych (送奠仪), wykonanie rytuału przy trumnie (祭材头), oplakiwanie (哭灵), rozpoczęcie pogrzebu (开丧), ceremonia zrywania piekła (破地狱), ceremonia zrywania krwawej rzeki (破血河), ceremonia złamania zamku (打城), położenie

trumny (停棺/暂厝), „podgrzanie” środka grobu poprzez spalenie papierowych pieniędzy (暖壙), rytuał następnego poranka (朝祭), jedzenie przed konduktem żałobnym (上山饭), kondukt żałobny (出殡), rozsypywanie papierowych pieniędzy na ulicy podczas pogrzebu (np. w drodze pomiędzy domem a cmentarzem) (买路钱), rozpalenie płomienia (点灯), informowanie przodków (告祖), przygotowanie palankinu dla duszy (魂轿), granie muzyki na instrumencie podczas pogrzebu (乐器), ceremonia pożegnalna przez przyjaciół w drodze z domu na cmentarz (路祭), wieko pokrywające trumnę (棺罩), rytuał boga Houtu (祀后土), rytuał trumny (祭棺头), złożenie ciała do grobu (柩落圻), oczekiwanie na odpowiedni dzień na pochówek (等吉时), przygotowanie tabliczki przodka (成主/点木主), pieczętowanie powierzchni grobu (印坟), podczas obowiązywania zakazu pochowania ciała najpierw kremacja, potem pochówek (火葬), przygotowanie czerwonego lampionu lub paleniska (红提灯/风炉), powrót do domu (归虞/返主), przywitanie duszy po powrocie (接主), położenie tabliczki przodka na ołtarzu (安位), powrót do domu z cmentarza (挂红/回山), posiłek po powrocie do domu (吃彩气), posiłek lub picie alkoholu po powrocie do domu wraz z uczestnikami procesji pogrzebowej (回山酒), buddyjska służba pamiątkowa w celu odpędzenia Enku (放焰口), dostarczanie posiłków na grób (送火种), pozostawienie trumny bez pochówku (停棺), ofiarowanie herbaty do trumny (捧茶), ceremonia 2 tygodni (14 日), ceremonia 49 dni (49 日), buddyjska służba pamiątkowa w pierwszą rocznicę (周年).

SUMMARY

THE HAN CHINESE FUNERAL CEREMONIES AND BURIAL MANNERS

The theme of this paper is death and its ethnographic image. The presented data shows the results of long-term regional fieldworks and analysis of the collected data about the burial, cemeteries and post-mortem ritual in China (among the Han Chinese). I discussed the beliefs about ancestors, the soul and the afterlife, which are hidden deep in the minds of the Chinese people. The research aims at analyzing the symbolism and actions related to the death of the Han Chinese living in the southeastern regions of China. In this paper, I discuss the double funeral custom. First, the temporary hiding of bodies in the grave for a few years and later collecting the bones, cleaning them and re-burying. After 1949 as a result of top-down imposed by the government cremation, formerly cherished beliefs and customs had to be transformed. Nowadays, cremation is first, then the temporary burial, and putting an urn with ashes into the grave becomes a form of a proper burial.

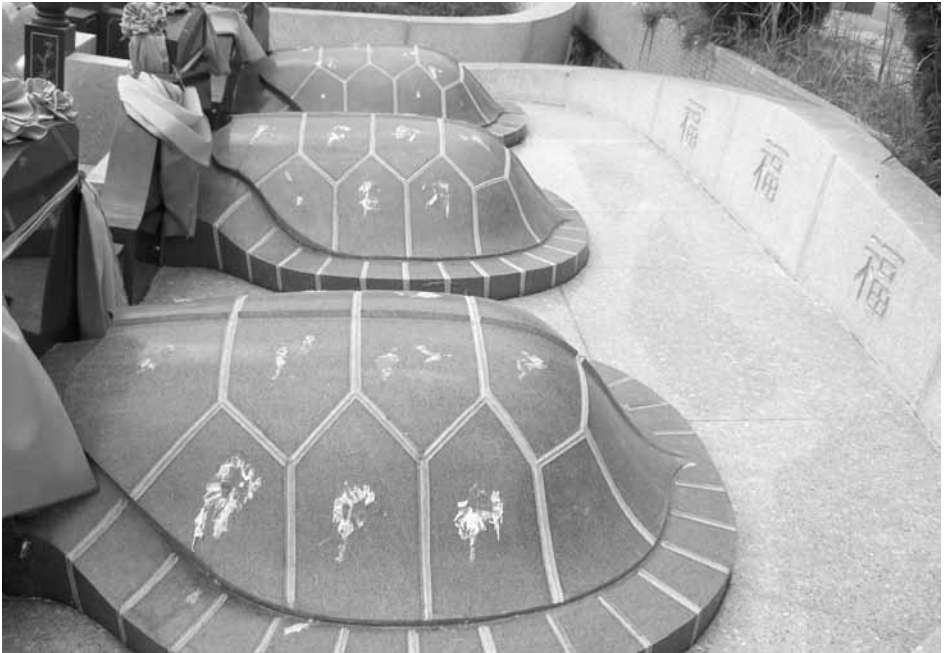
Ryc. 1. Tradycyjny nagrobek, kopiec ziemi w kształcie pyzy, fot. He Bin

Ryc. 2. Stary nagrobek typu 椅子墳 (w kształcie fotela), fot. He Bin

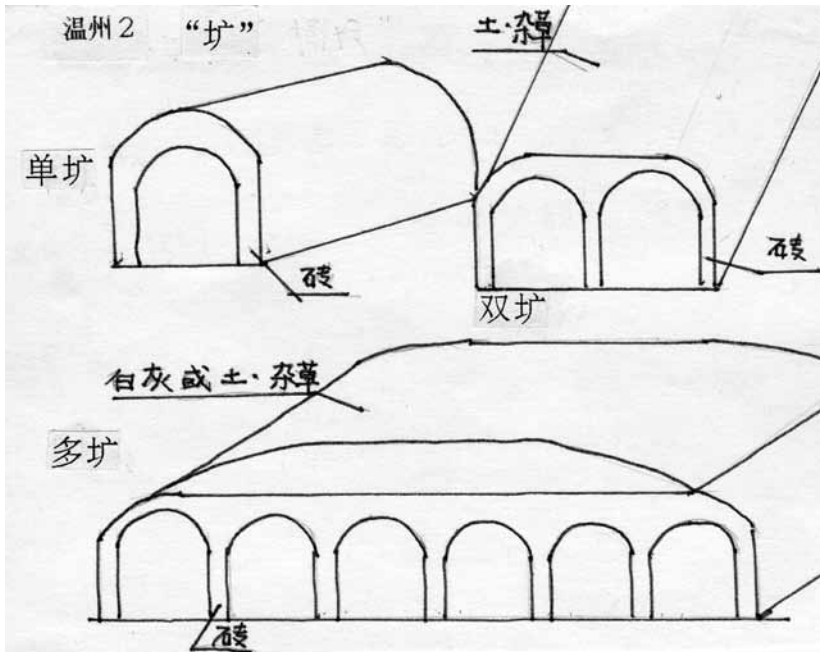
Ryc. 3. Nowy nagrobek typu 椅子墳 (w kształcie fotela), fot. He Bin

Ryc. 4. Mały nagrobek w kształcie skorupy żółwia, fot. He Bin

Ryc. 5. Duży nagrobek w kształcie skorupy żółwia, fot. He Bin

Ryc. 6. Szkic prezentujący boczny otwór w grobie służący do składania trumny oraz grobowiec rodzinny, oprac. He Bin